

професор, Лауреат Державної премії у галузі науки і техніки України, завідувач кафедри гігієни харчування у НМУ ім. О.О. Богомольця та інші.

Є.Г. Гончарук основну роботу поєднував з активною громадською діяльністю. Був членом патріотичного руху «Пульс України», Національного Комітету радіаційного захисту населення України; Комітету з Державних премій України у галузі науки і техніки; редакційних рад журналу АМН України, «Лікарська справа», «Довкілля та здоров'я», «Вісник гігієни та епідеміології», «Український науково-медичний молодіжний журнал», російських видань БМЭ, журналу «Гигиена и санитария». Неодноразово обирався депутатом Київської міської ради народних депутатів.

Наукові досягнення академіка Є.Г. Гончарука були високо оцінені державою. За багаторічну сумлінну працю, успішну підготовку медичних, науково-педагогічних кадрів, вагомі наукові досягнення він був відзначений такими державними нагородами: орденом «Знак Пошани» (1976); «Трудового Червоного Прапора» (1986); Орденом Святого Володимира Академії наук вищої школи України (1995); Почесною відзнакою президента України (1996); Міжнародною золотою зіркою «Merit for Medicine» (1998); Великою Золотою медаллю Альберта Швейцера (1999); Орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня (2000); Золотою зіркою Альберта Швейцера (2001); орденом «За заслуги» II ступеня (2001), пам'ятною медаллю «10 років незалежності України» (2002), Почесною Грамотою Верховної Ради України «За особливі заслуги перед Українським народом» (2002).

Помер Є.Г. Гончарук на 75-му році життя 19 квітня 2004 року. Похований на Байковому цвинтарі у м. Києві. По смерті академіка було організовано кабінет-музей на базі кафедри комунальної гігієни та екології людини, яку він очолював, та встановлено меморіальні дошки на головному фасаді санітарно-гігієнічного корпусу Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця і на будинку, де жив і працював видатний вчений. Започатковано та щорічно проводяться наукові читання імені Є.Г. Гончарука з актуальних проблем профілактичної медицини. Організовано та проведено ювілейну науково-практичну конференцію з актуальних проблем профілактичної медицини, присвячену 80-річчю від дня народження вченого-гігієніста.

Надійшла до редакції 10.03.2010.

ASSESSMENT OF DOMESTIC LEGISLATION ON THE ENVIRONMENT PROTECTION AND MUNICIPAL HYGIENE IN XVIII – BEGINNING XIX CENTURIES

Grinzovsky A.M.

АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОЇ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ ТА КОМУНАЛЬНОЇ ГІГІЄНИ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ

Г

ромадське здоров'я населення будь-якої країни формується за рахунок впливу значної кількості чинників. За даними ВООЗ, вплив таких факторів навколишнього середовища, як стан повітря, якість води, безпечність продуктів харчування, стан ґрунту на 18-22% визначає рівень громадського здоров'я.

Нині важко визначити, в якому стані перебували ці фактори у той чи інший історичний період розвитку нашого суспільства. Але, безумовно, розвиток медицини до кінця XVIII сторіччя дозволив емпірично встановити та узагальнити залежність імовірності виникнення інфекційних та неінфекційних захворювань від стану навколишнього середовища та сформував у суспільстві запит на необхідність встановлення на законодавчому рівні певних обмежень, спрямованих на збереження довкілля.

ГРИНЗОВСЬКИЙ А.М.

Національний медичний університет ім. О.О. Богомольця, м. Київ

УДК 613.351.77:340"17/18"

Ключові слова:
профілактична медицина,
санітарне законодавство,
медичне право, комунальна
гігієна.

АНАЛИЗ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЙ БАЗЫ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ И КОММУНАЛЬНОЙ ГИГИЕНЫ XVIII — НАЧАЛА XIX СТОЛЕТИЯ

Гринзовский А.М.

В работе проанализированы процессы формирования отечественного законодательного поля с XVIII — начала XIX столетия по вопросам охраны окружающей среды и санитарно-гигиенического обеспечения населенных пунктов. Определены основные нормативно-правовые документы, которые действовали в данный исторический период, показаны тенденции развития санитарного законодательства в сфере коммунальной гигиены.

Ключевые слова: профилактическая медицина, санитарное законодательство, медицинское право, коммунальная гигиена.

ASSESSMENT OF DOMESTIC LEGISLATION ON THE ENVIRONMENT PROTECTION AND MUNICIPAL HYGIENE IN XVIII — BEGINNING XIX CENTURIES

Grinzovsky A.M.

Procedures of formation the domestic legislation concerning the environment protection, sanitary and hygienic supply of settlements in XVIII — beginning XIX centuries have been analyzed. Basic legislative documents, valid on that historical period, have been identified, tend of the development of the sanitary legislation on municipal hygiene has been revealed.

Key words: preventive medicine, sanitary legislation, medical rights, municipal hygiene.

© Гринзовський А.М. СТАТТЯ, 2010.

Санітарні заходи як елемент звичаєвого права були характерними для будь-якої національної культури. З часом вони потребували письмового викладення у вигляді законів, указів, розпоряджень тощо. Для вітчизняного санітарного законодавства період створення та інтенсивного розвитку первинної нормативної бази у сфері комунальної гігієни припав на XVIII — початок XIX століття. Саме у цей період у правовій базі відбулася незворотна трансформація зі звичаєвого права на писане. Створення писаного права характеризується документальним оформленням певних умов, вимог та обмежень, а у подальшому — і формуванням системи покарання за відповідні правопорушення.

Об'єкт і методи дослідження. Робота побудована з використанням проблемно-хронологічного принципу. Методологічною основою дослідження є сукупність методів і прийомів наукового пізнання, а саме: системно-історичний, нормативно-порівняльний та структурно-функціональний аналіз. Це дозволило провести оцінку досліджуваних санітарно-гігієнічних питань в історико-медичній площині. В основу дослідження покладено вивчення процесів формування санітарно-гігієнічних регламентів у галузі охорони довкілля та комунальної гігієни.

Джерелами дослідження слугували наукові публікації та збіркі законів і підзаконних актів Російської імперії XVIII — XIX століть.

Результати та їх обговорення. Санітарно-гігієнічне законодавство з XVIII століття, окрім вирішення питань гігієни харчування та захисту населення від особливо небезпечних інфекційних захворювань, починало охоплювати й інші сфери життя суспільства, від яких залежало здоров'я населення. Питання комунальної гігієни з охорони повітряного середовища, охорони води водойм як джерел водопостачання, санітарної очистки населених пунктів отримали свій розвиток та знайшли втілення в окремих нормативно-правових актах.

Особливістю вітчизняної нормативно-правової бази XVIII — початку XIX століття було акцентування уваги на столичних містах Російської імперії — Москві та Санкт-Петербурзі. На цих територіях впровадження законодавчих актів відбувалося першочергово. У подальшому їхня дія поширювалася на територію окремих регіонів або всієї держави.

Законодавче упорядкування питань охорони повітряного се-

ІСТОРІЯ МЕДИЦИНИ • СПОГАДИ

редовища та води водойм вирішувалося паралельно з формуванням вимог з утримання, розбудови та санітарної очистки населених пунктів. Здебільшого ці вимоги містились у спільних документах.

Поява перших документів, які упорядковують вирішення питань комунальної гігієни у межах населених пунктів, датована початком XVIII століття. Документом, який намагався комплексно вирішити ці питання, став указ від 25.05.1718 р. «Про нагляд, щоб будівництво будівель виконувалося згідно з указами; про дозвіл торгових наметів у вказаних місцях; про харчові припаси; про підозрілі будинки, про людей що байдкують, про тих, що приїхали та відїжджають; про визначення з дворів каральників, у кожній слободі чи вулиці старост та при кожних десяти дворах десятника та про поширення повинності постою на людей всякого чину та звання» [1].

Цим указом вимагалось: § 1. «...щоб вся будівля була відповідно побудована її царської величності регламенту... щоб вулиці та провулки були рівними...»; § 2. «Слідкувати, щоб берега рік і проток були міцно укріплені...»; § 3. «...утримувати всі вулиці та провулки у чистоті...»; § 4. «Наметів на проїзних шляхах та біля мостів не ставити..., щоб зроблені вони були добре..., щоб було все чисто та гарно»; § 6. «Також нагляд мати за чистотою вулиць та провулків, базарів, рядів та мостів; кожному мешканцю дати указ, щоб усяк перед своїм двором мав чистоту та сміття прибирати, та возили на вказане місце, а інакше підлягає зберіганню, щоб взимку на річку не возили, а влітку не кидали, протоки та канали сміттям не засипали під жорстким штрафом»; § 9. «Усі підозрілі будинки... наказую оглядати, щоб всіляку капость, від якої різноманітне зло та лихо буває, було усунено» [1].

Аналогічні вимоги були дубльовані через місяць сенатським указом «Про нагляд за порядком

та чистотою у місті Санкт-Петербурзі та про стягнення штрафів за нечищення домових труб і за продаж у рядах та інших місцях зіпсованих продуктів» від 18.06.1718 р. [2]. Проведений аналіз цих документів дозволяє констатувати, що на законодавчому рівні відбулося затвердження цілком слушних вимог стосовно збереження чистоти населених пунктів та води прилеглих водойм. Водночас треба відзначити відсутність у документі чіткого усвідомлення медичного значення проведення всіх заходів та їхню спрямованість на збереження здоров'я населення.

Дуже схожі обмеження та вимоги містять інструкції Московському обер-поліцеймейстеру Грекову та Московській поліцейській канцелярії [3, 4].

Особливістю цих документів, окрім констатації незадовільного санітарного стану міста, було встановлення на законодавчому рівні взаємозв'язку між впровадженням вимог до дотримання чистоти вулиць та збереженням здоров'я населення. Окрім того, нормативним документом встановлено чіткі санкції за порушення цих вимог.

У розглянутих інструкціях широко представлено вимоги до санітарної очистки населених пунктів. Дотримання цих вимог було дуже актуальним для країни, де часто вирували епідемії різного походження, а основу засобів пересування становив гужовий транспорт: «п. 20. Оскільки багато нечистот і мертвечини валяється на вулицях, тому кожному мешканцю напроти свого двору, також у рядах і ринках та в інших місцях звеліти мати чистоту і сміття чистити і возити на вказане місце, щоб ніяких нечистот і мертвечини на вулицях не валялося; що кожному жителю напроти свого двору вранці рано, доки люди по вулицях не будуть їздити і ходити, ...щоб на вулицях відтепер ніякого сміття не було. А якщо хто проти свого двору і в інших місцях, де потрібно, чистоти мати не буде, а на-

глядяч тієї вулиці зранку те побачить, і за те на тих жителів накладено буде штраф, з дворового місця яке число буде завширшки його двору сажень, з кожної сажні по 2 гроша» [3].

Особливої уваги потребують санкції, спрямовані на збереження якості води водою. Їх застосування передбачало нехтування чинами та званнями правопорушників: «п.21. Також нечистоти на річки з дворів своїх возити і до річки кидати не велити, оскільки від того такими нечистотами річки забруднюються. Від чого річками не тільки судам прохід невільний, але й людям шкода чиниться; для чого господарям, а не тільки слугам своїм, щоб вищевказаних нечистот і сміття на річки не возили, наказували, але й забороняли б, а якщо хто надалі буде на річки всяке сміття і нечистоти, якого б звання не був, возити і кидати, і з тими нечистотами заскочені будуть, і за те чинити кару, бити батогами» [3].

Обмежене поле застосування попередніх нормативно-правових актів потребувало чітких вказівок губернаторам, воеводам та їхньому адміністративному апарату стосовно підтримання чистоти на вулицях населених пунктів усіх адміністративно-територіальних одиниць держави. Сенатський «Наказ губернаторам і воеводам та їхнім товаришам, за яким вони повинні чинити» від 12.09.1728 р. підтверджував необхідність чіткої організації санітарної очистки населених пунктів [5].

Спостереження за виникненням спалахів інфекційних захворювань дозволили припустити ймовірність існування взаємозв'язку виникнення цих захворювань з незадовільним санітарним станом населених пунктів, що висвітлено у сенатському рішенні від 03.05.1737 р. «Про нагляд за чистотою на вулицях для запобігання хвороб» [6].

З 1775 року згідно з указом «Установи для управління губерніями Всеросійської імперії» обов'язки з підтримання чистоти у містах та селищах було покладено на місцевих мешканців, контроль над їх виконанням — на земського справника або капітана, міського городового та персонал лікарняної управи [7, 8].

Контроль над чистотою державних населених пунктів згідно з указом «Про розподіл державних селищ на волості та про порядок внутрішнього їх управління» від 07.08.1797 р. було покладено на волосного голову та сільські виборні посади [9].

Необхідність упорядкування санітарного стану громадських місць не залишилася поза увагою та знайшла своє відображення на законодавчому рівні. Сенатський указ «Про утримання у чистоті і порядку громадських місць та мостової, яка міститься навпроти них» № 11228 від 29.03.1761 р. ставив за мету вирішення та впорядкування цієї проблеми. З тексту указу нам зрозуміло, що санітарний стан громадських та державних установ був у край незадовільним [10].

Про необхідність поліпшення санітарного стану населених пунктів на початку XIX століття свідчить ще низка нормативно-правових актів. Серед них показовим є наказ по міністерству внутрішніх справ «Про нагляд начальниками міських поліцій за чистотою і охайністю у містах» від 02.08.1803 р. Цим наказом намагалися комплексно вирішити санітарні проблеми, проголошуючи цілком виправдані загальні вимоги, але переважно без встановлення чітких обмежень: «1) Щоб не дозволяти ні під яким виглядом мешканцям засмічувати вулиці везенням нечистот, відводячи їм для цього на віддалі від міста зручні місця. 2) Щоб не терпіти на самих дворах нечистот як шкідливих для здоров'я самих господарів і мешканців загалом. 3) Щоб вулиці навпроти кожного будинку були чищені, і нечистоти відвозилися би у вказані Поліцією місця. 4) Щоб колодязі були належним чином чищеними, не засмічувались і кругом потрібними підвищеннями огороженими для безпеки у випадках падіння, які нерідко бувають. 5) Щоб річки і джерела, де у містах вони течуть, нічим не були засміченими. 6) Якщо Громадські Губернатори споглянуть, що вище міст за течією річки і проток побудовані будь-які фабрики і заклади, шкідливі для чистоти води, про таких з докладним описом їхньої якості і ціни представляти Міністерству; а наперед такі будувати не дозволяти» [11]. Суттєвою особливістю заключної частини цього документу є встановлення верховенства загальнодержавного законодавства над місцевими рішеннями та введення заборони будівництва об'єктів, що забруднюють питну воду у джерелі вододопостачання.

Наказ по міністерству внутрішніх справ «Про нагляд начальниками міських поліцій за чистотою і охайністю у містах» від 02.08.1803 р. показує поступовий розвиток вимог щодо утримання та благоустрою населених пунктів, впровадження принципу сані-

тарної охорони джерел вододопостачання на території всієї держави. Заходи з охорони джерел вододопостачання імператорської родини почали застосовувати з 70-х років XVIII століття. Навколо Ліговського каналу — джерела вододопостачання Таврійського палацу, в якому мешкала царська родина, були влаштовані караульні приміщення, до яких зняряджались солдати, завданням яких було запобігати псуванню води у каналі людьми та худобою [12].

Вимоги щодо збереження чистоти води водою Санкт-Петербурга зустрічалися і в інших рішеннях Сенату. Зокрема, окремими рішеннями передбачалась охорона води річок Фонтанка та М'я [13, 14]. З метою уникнення забруднення берегів та води річки М'я відбулося переведення бойні та базару з її берегів на нове місце за рахунок державних коштів [14].

Розширення території Російської імперії, розвиток та ріст міст, інтенсивне будівництво нових населених пунктів, у тому числі і на півдні України, зумовлювало необхідність встановлення нових регламентів містобудування та їх благоустрою, які б передбачали вирішення санітарно-гігієнічних питань. Нові додаткові правила «Про облаштування міст та поселень» від 13.12.1817 р. частково вирішували ці питання [15]. Серед нововведень потрібно відзначити посилення контролю над чистотою не лише доріг, площ та інших громадських місць, а і введення поліцейського нагляду за дотриманням чистоти на приватних подвір'ях міст (р. III, п. 39). У розділі II, пункті 29 акцентується увага на тому, що прибирання вулиць організовується не лише для формування охайності населеного пункту, а й для збереження здоров'я населення [15].

Вимоги до збереження чистоти вулиць в усіх містах та селищах містяться у сенатському указі «Про утримання проїзних шляхів у містах та селищах» від 19.08.1820 р. [16]. Цим указом встановлювалися дві категорії доріг, передбачалося утримання їх за рахунок Головного управління шляхів сполучення, але залишалось незмінним правило: за чистоту доріг відповідають господарі дворів, які виходять на дорогу. Окрім того, указ чітко встановлював частоту прибирання доріг: «Щоб господарі підмітали ділянки свої, крім зими, кожну середу та суботу...; а буде накопичуватися багато нечистот, то підмітали частіше» [16].

До 1829 року охорона повітряного середовища населених

узагальненої законодавчої бази з епідеміології, гігієни та санітарії відбулося завершення періоду створення та формування первинної нормативно-правової бази у галузі охорони довкілля та комунальної гігієни, який характеризувався активним пошуком форм та методів законодавчого врегулювання актуальних питань безпеки довкілля та населених пунктів. Все вищевикладене дозволяє нам встановити пріоритетні питання та шляхи їх вирішення у цей історичний період.

Основними недоліками нормативно-правової бази у галузі охорони довкілля та комунальної гігієни, яка забезпечувала санітарно-епідеміологічне благополуччя населення цього історичного періоду, були,

по-перше, відсутність чітко структурованої системи нагляду за санітарним станом, функції якої виконували фахівці різних установ, які у переважній більшості не мали медичної освіти; наявність значної кількості функціональних обов'язків у медичного персоналу, який через малу чисельність та значну зайнятість не міг у повному обсязі контролювати вимоги санітарного законодавства;

по-друге, недостатній розвиток медицини у таких напрямках, як патолофізіологія, мікробіологія, гігієна та епідеміологія не дозволяв розробити та впровадити на законодавчому рівні більш чіткі та конкретні медичні вимоги, що є характерною ознакою сучасних нормативно-правових документів, таких як державні санітарні норми та правила;

по-третє, відсутність пріоритету збереження здоров'я населення при встановленні певних регламентів та обмежень у вітчизняному законодавчому полі на даному історичному етапі не вирішено взаємозв'язок стану довкілля та змін здоров'я населення, що не було остаточно усвідомлено медичними колами, а тому не могло бути відображено та закріплено на законодавчому рівні;

по-четверте, наявність розрізнених нормативно-правових актів, які вирішували окремі питання гігієни та санітарії, потребувала проведення кодифікації та об'єднання їх в єдиний документ для зручності їх застосування. Широке застосування діючих медичних регламентів фахівцями без медичної освіти зумовлювало необхідність створення літератури з загальними тлумаченнями основних положень санітарного законодавства та тактики їх застосування. Розвиток форм та за-

собів виробництва та поява нових загроз здоров'ю вказували на необхідність розробки нових форм нормативно-правових актів та широкого залучення для цього медичних фахівців.

ЛІТЕРАТУРА

1. О смотреніи, чтобы строение домовъ производилось по указу; о содержаніи улицъ в чистоте; о допущеніи торговыхъ шалашей въ указанныхъ местахъ; о съестныхъ припасах; о подозрительныхъ домахъ, о гулящихъ людяхъ, о приѣзжихъ и отъѣзжающихъ; объ определенніи съ дворовъ карательщиковъ, въ каждой слободе или улице старость и при каждаго десяти дворахъ десятскаго и о распространеніи повинности постоя на людей всякаго чина и званія // Полное собрание законовъ Российской имперіи с 1649 г. 1-е собрание (далі ПСЗ-1). — Спб., 1830. — Т. 5: 1713-1719. — С. 569-571, № 3203.

2. О наблюденіи порядка и чистоты по городу Санктпетербургу и взиманіи штрафа за нечищеніе трубъ и за продажу въ рядахъ и въ другихъ местахъ порченыхъ съестныхъ припасовъ // ПСЗ-1 — Спб., 1830. — Т. 5: 1713-1719. — С. 575-576, № 3210.

3. Инструкція Московскому оберъ-полицеймейстеру Грекову // ПСЗ-1. — Спб., 1830. — Т. 6: 1720-1722. — С. 731-732, № 4047.

4. Инструкція, данная Московской полицеймейстерской канцеляріи // ПСЗ-1. — Спб., 1830. — Т. 6: 1720-1722. — С. 802-803, № 4130.

5. Наказъ губернаторамъ и воеводамъ и ихъ товарищамъ, по которому они должны поступать // ПСЗ-1. — Спб., 1830. — Т. 8: 1728-1732. — С. 110-111, № 5333.

6. О наблюденіи чистоты по улицамъ, для отвращенія болезней // ПСЗ-1. — Спб., 1830. — Т. 10: 1737-1739. — С. 134-135, № 7241.

7. Учрежденія для управления губерній Всероссийскія имперіи. Ч. 1. // ПСЗ-1. — Спб., 1830. — Т. 20: 1775-1781. — С. 229-304, № 14392.

8. Высочаше утвержденный докладъ медицинскоі коллегіи. Объ учрежденіи Медицинскихъ Управъ. Съ приложениемъ штата Медицинскимъ чинамъ определеннымъ по губерніямъ и инструкцій о должности Врачебныхъ Управъ въ Губернскихъ городахъ и Медицинскихъ чиновъ при войскахъ внутри Имперіи находящихся // ПСЗ-1. — Спб., 1830. — Т. 24: С 6 ноября 1796 по 1798. — 287. — С. 296, № 17743.

9. О разделеніи казенныхъ селеній на волости и о порядке внутренняго ихъ управленія //

ПСЗ-1. — Спб., 1830. — Т. 24. С 6 ноября 1796 по 1798. — С. 676-677, № 18082.

10. О содержаніи въ чистоте и порядке присущественнымъ местамъ состоящей противу оныхъ мостовой // ПСЗ-1. — Спб., 1830. — Т. 15: 1758-1728. — С. 681-682, № 11228.

11. О наблюденіи начальникамъ городскихъ полицій за чистотою и опрятностію въ городахъ // ПСЗ-1. — Спб., 1830. — Т. 27: 1802-1803. — С. 814-816, № 20881.

12. Вержбловскій М.В. Из исторіи гигиени воды в России // Гигиена и санитарія. — 1958. — № 8. — С. 36-39.

13. О небросаніи сору въ реки Фонтанку и Мью // ПСЗ-1. — Спб., 1830. — Т. 9: 1733-1736. — С. 529, № 6746.

14. О переводе построенныхъ въ Санктпетербурге по речке Мье мясныхъ и рыбныхъ рядовъ на отведенныя на Адмиралтейскомъ острову и за речками Мьею и Глухою места; о надзоре Полицеймейстерской Канцеляріи за чистотою оныхъ и продажею лучшаго мяса, и о выборе для сего присмотра изъ купечества Альдермана и двухъ человекъ Старшинъ // ПСЗ-1. — Спб., 1830. — Т. 9: 1733-1736. — С. 909, № 7044.

15. Объ устройстве городовъ и селеній // ПСЗ-1. — Спб., 1830. — Т. 34: 1816-1817. — С. 908-910, № 27180.

16. О содержаніи проезжихъ улицъ по городамъ и селеніямъ // ПСЗ-1. — Спб., 1830. — Т. 37: 1820-1821. — С. 418-420, № 28388.

17. О переведеніи изъ городовъ заведеній смрадь и нечистоту производящихъ // Полное собрание законовъ Российской имперіи. — 2-е изд. — Спб., 1830. — Т. 1: 1825-1827. — С. 494, № 366.

18. О сношеніи Губернаторовъ и Воеводъ съ Духовными Правительствами по отводу местъ для кладбищъ и построения церквей // ПСЗ-1. — Спб., 1830. — Т. 19: 1770-1774. — С. 409, № 13724.

19. Объ учрежденіи кладбищъ въ удобныхъ местахъ, разстояніемъ отъ последняго городскаго жилья не ближе 100 сажень // ПСЗ-1. — Спб., 1830. — Т. 1: 1770-1774. — С. 500, № 13803.

20. Высочайше утвержденное положеніе для устройства селеній // ПСЗ-2. — Спб., 1830. — Т. 5. — Отд. 2: 1830. — С. 219-227, № 4037.

21. О непродаже и недержаніи въ лавкахъ мышьяку, кроме аптекъ // ПСЗ-2. — Спб., 1830. — Т. 8: 1728-1732. — С. 378-379, № 5691.

Надійшла до редакції 30.08.2010.